

Ποιός έχει δίκιο; Και τί μᾶς νιάζει;

Παρατηρήσεις για την διένεξη Bernal - Lefkowitz

ΕΛΛΗ ΣΚΟΠΕΤΕΑ

Η ΑΜΦΙΣΒΗΤΗΣΗ της ελληνικότητας της αρχαίας Ελλάδας από τον Martin Bernal πρό δεκαετίας είχε ξεσηκώσει τον άναμενόμενο θόρυβο στους ακαδημαϊκούς κύκλους διεθνώς. Ύπηρχε πράγματι κάτι το άκρως αίρετικό, και σκόπιμα βέβηλο, στον δραστικό εξαφρικανισμό της «κλασικής μας κληρονομιάς». Πώς θα περνούσε έτσι; Ή δημόσια συζήτηση ανέλαβε τα περαιτέρω, και ακούστηκαν πολλά προβλήματα. Όσο για μένα, υπάκουσα στους συνήθεις καταναγκασμούς —«νά διαμορφώσω άποψη»—, και αγόρασα εύπειθως το επίμαχο βιβλίο (τόν πρώτο τόμο της μέχρι στιγμής δίτομης *Μαύρης Αθηνάς*): Διάβασα την Εισαγωγή, άποφάσισα ότι δεν μ' ενδιέφερε όσο θά περίμενα (παρά το συναρπαστικό, και ύπαρκτό, πρόβλημα της «κατασκευής της αρχαίας Ελλάδας» που υποσχόταν νά διαλευκάνει ο υπότιτλος), και το έβαλα στην άκρη μαζί με άλλα έκκρεμη όπου και πιθανότατα θά με περίμενε άκόμα, αν δεν ξαναρχόταν έξαφνα στην επικαιρότητα ως αντικείμενο συντονισμένης επίθεσης, από έγκυρα επιστημονικά πυρά, με δυο άπανωτές εκδόσεις πέρσι στην Αμερική².

Είπα «έξαφνα»: δεν είναι όμως ακριβές! Φυλλομετρώντας τα αντιπερναλικά κείμενα, και ιδίως διαβάζοντας το βιβλίο της επιφανέστερης, πλέον, αντιπερναλίστριας, Mary Lefkowitz (που με άστραπιαία για τα δεδομένα μας ταχύτητα μεταφράστηκε στα ελληνικά³), αντιλαμβάνεται κανείς ότι ο θόρυβος γύρω από την *Μαύρη Αθηνά* όχι άπλως δεν κόπασε όλα αυτά τα χρόνια, αντίθετα πλουτίστηκε με νέους θορύβους, σημαντικά εκωφαντικότερους από εκείνους που εκκρίνει μιά οϊαδήποτε ακαδημαϊκή διένεξη: ως τον Κυβερνοχώρο αντίχησαν και άντηχούν. Ή πολεμική έλαβε μίαν άπροσδόκητη τροπή, γιατί τα δυο στρατόπεδα διαμορφώθηκαν κατά άπροσδόκητο τρόπο. Ναι μὲν εξαρχής ήταν δεδομένη ή αντίθεση του Μπερνάλ προς το κατεστημένο των άπανταχού κλασικών σπουδών, καθόλου δεδομένη όμως δεν ήταν ή άμεση έμπλοκή του σε μιά καθαρά και σκέτα ένδοαμερικανική υπόθεση (κι άς μὴν εκπλήσσει, εκ των ύστέρων, ή έμπλοκή του αυτή):

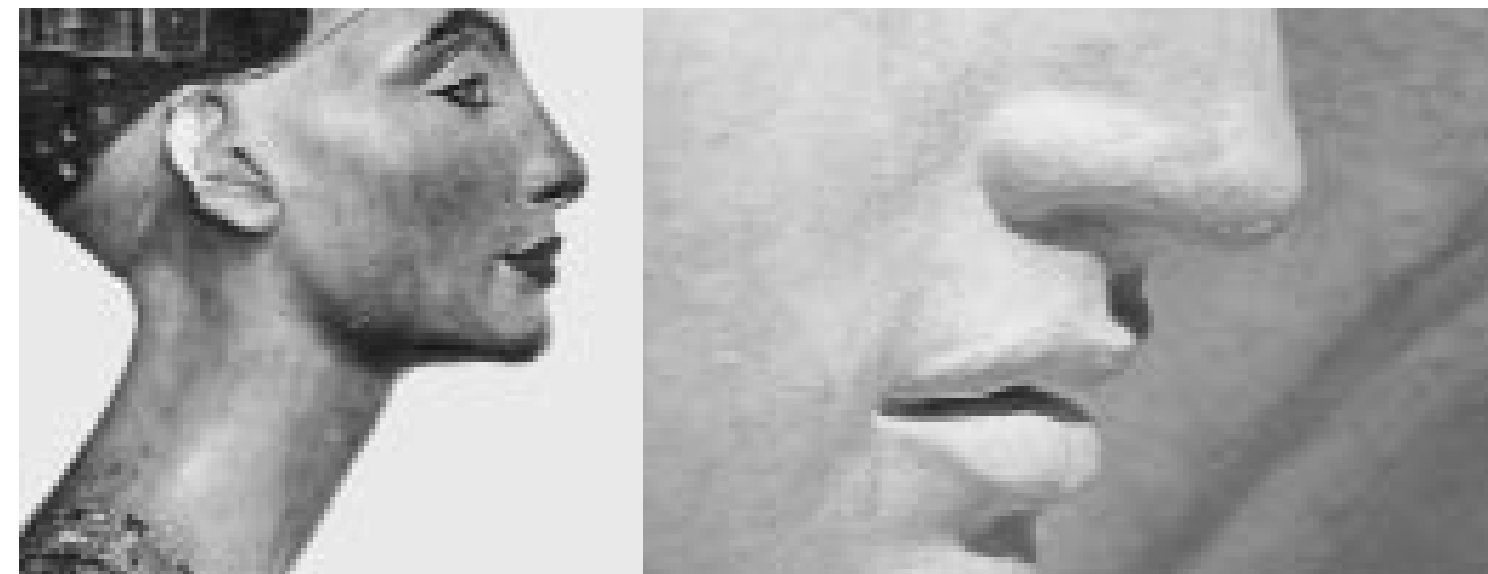
Συνέβη ότι την ίδια περίπου εποχή με την *Μαύρη Αθηνά*, και άνεξάρτητα από αυτήν, όργάνωνε στίς Η.Π.Α. την παρουσία της ή ιδεολογία του άφροκεντρισμού (τό πληθωρικότερο ίσως παρακλάδι εκείνου του κολαστηρίου της γνώσης που είναι ή άμερικανική «πολυπολιτισμικότητα»), και όπως ήταν φυσικό βρήκε στον Μπερνάλ ένα πρώτης τάξεως έπιστημονικό στήριγμα. Γιατί το καινούργιο που κόμισε ή εν λόγω ιδεολογία δεν ήταν άπλως μιά ευδιάκριτη άφρο-αμερικανική ταυτότητα (ή διεκδίκηση της όποιας άνάγεται βέβαια σε παλαιότερους καιρούς), ούτε καν ένα ευδιάκριτο άφρο-αμερικανικό παρελθόν, αλλά ένα *ένυπόληπτο* (δυτικών δηλαδή προδιαγραφών) άφρο-αμερικανικό παρελθόν. Ή αρχαία Αίγυπτος —που άναγορεύθηκε μαύρη έντωμεταξύ— παρείχε την ιδεώδη λύση για δύο λόγους: τόσο έπειδή γέννησε έναν μεγάλο πολιτισμό, όσο και —τό κυριότερο— έπειδή με μίαν επίδεξια «έπιστημονική» προσέγγιση επέτρεπε την οικειοποίηση του δυτικού πολιτισμού στο σύνολό του, μιάς κι αυτός είχε θεμελιωθεί στα κλοπιμαία της Ελλάδας από την πολυ άνώτερή της Αίγυπτο. Έτσι ή θεωρία του Μπερνάλ διέφυγε τον κίνδυνο νά καταντήσει ο μονόλογος ενός περιθωριακού (για την αντιμετώπιση του όποιου —μετά τις πρώτες άντιδράσεις— μιά άπλη συνωμοσία σιωπής θά άρχοι), και, άποκτώντας θεόσταλτη κοινωνική βάση, τοποθετήθηκε στην καρδιά του ιδιότυπου ακαδημαϊκού κλάδου των «μαύρων σπουδών» (black studies). Είναι σπουδές που άφορούν, δυνάμει, πολλά εκατομμύρια ανθρώπους, και άπειλούν με συρρίκνωση παραδοσιακότερες ειδικότητες, καθώς έξ όρισμού διαθέτουν το περιζήτητο χρίσμα του «πολιτικώς όρθου», και βάσει αυτού δικαιούνται αίφνης νά εκμαιεύσουν πανεπιστημιακές έδρες, νά επανδρώσουν σεμινάρια, νά δελεάσουν χορηγούς, και όλα όσα αυτά (και τα συναφή) συνεπάγονται για τις ευαίσθητες ισορροπίες των άμερικανικών πανεπιστημίων.

Ότι ή Λέφοβιτς γράφει ως άπειλούμενο άτομο, ή μάλλον ως άπειλούμενος θεσμός, είναι προφανές από τις πρώτες κιόλας σελίδες του βιβλίου της. Ή άπειλή είναι ύπαρκτή, άς είναι και —εύτυχως— άκατανόητη στο εύρύ ελληνικό

κοινό. Μόνο που ή ίδια την περιγράφει ως άπειλή κατά της ιστορίας εν γένει — της «Αληθινής Ιστορίας», όπως ο Έλληνας μεταφραστής άποδίδει, υπερθεματίζοντας, την λ. history του πρωτοτύπου [27]: της ιστορίας της τελείως άσχετης από «τίς άξίες της κοινωνίας που την παράγει» [58]. Ή δέ άγανάκτηση του θεματοφύλακα αυτής της «Ιστορίας» συνδυάζεται άρμονικά και με την άνεση του θεματοφύλακα των άμερικανικών παραδόσεων, που βρίσκονται στην φυσική προέκταση των άρχαιοελληνικών εκείνων [π.χ. 23].

Άλλος ένας κληρονόμος της αρχαίας Ελλάδας λοιπόν. Και καμιά ύποψια ότι θά μπορούσε νά διαφωνήσει έδώ, για τους λόγους του ο καθένας, ένας Δυτικοευρωπαίος ή

καθήλωσης της μιάς και άδιαίρετης Ιστορίας, και της επικράτησης στο ακαδημαϊκό προσκήνιο —και παρασκήνιο— πολλών άλληλοαποκλειομένων «έθνολικών ιστοριών», και ειδικότερα της άφροκεντρικής. Το ένδεχόμενο φαίνεται όντως έξωφρενικό, και άνευ προηγουμένου. Άλλά τα φαινόμενα άπατούν. Μήπως τα μικροσκοπικά Βαλκάνια δεν κατόρθωσαν —με χίλιους κόπους, έστω— νά συστεγασουν πέντε τουλάχιστον άλληλοαποκλειόμενες «έθνικές ιστορίες», που χαίρουν όλες τους πιστών ποιμνίων — χωρίς σημειωτέον νά προξενούν (σε καιρούς ειρήνης) την άνατριχίλα που προξενεί επί λευκών δερμάτων ο άφροκεντρισμός; Ή και ή ίδια ή έννοια της «έθνικής ιστορίας»: μήπως δεν θεμελιώνεται σε μίαν

ένας Νεοέλληνας κληρονόμος — έναρθρα και καταξιομένα είδη κι αυτοί (έκτός κι αν δεχτούμε προκαταβολικά ότι θά συνασπίζονταν όλοι, ως «λευκοί», ένώπιον του κοινού άφροκεντρικού κινδύνου).

Καμιά ύποψια: για την λογική της Λέφοβιτς πρόβλημα κατασκευής της αρχαίας Ελλάδας δεν έτέθη ποτέ, άφου ή αρχαία Ελλάδα ήταν πάντα εκεί, με τον δυτικό πολιτισμό ως προαιώνιο πεπρωμένο της: ή, μ' άλλα λόγια, άφου μαζί με την αρχαία Ελλάδα γεννήθηκε και ή Δύση. Ή δαιδαλώδης, μακράιων διαδικασία της συγκρότησης της Δύσης, λεπτομέρεια της όποιας —στο καθαρώς ιδεολογικό επίπεδο— υπήρξε και ή «άνακάλυψη» της αρχαίας Ελλάδας —και ο μεθοδικός «έκδυτικισμός» της—, άπλούστατα δεν έλαβε χώρα. Το μόνο που μοιάζει νά συγκρατεί ή Λέφοβιτς άπ' αυτή την διαδικασία είναι ή έπιστημονική όργάνωση και καλλιέργεια των κλασικών σπουδών, που σάν νά συντελέστηκε, όμως, για νά έξασφαλίσει στην ίδια και σε όλους τους κλασσικούς φιολόγους μονοπωλιακή πρόσβαση σ' ένα από τα πονηρότερα δυτικά άγαθά: την «ιστορική άλήθεια».

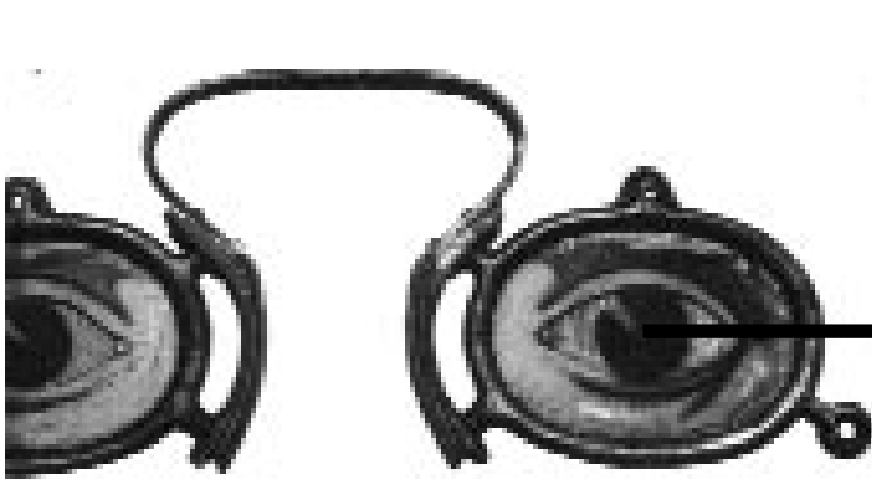
Ή Λέφοβιτς τρέμει μπροστά στο ένδεχόμενο της άπο-

έξόχως άνθεκτική άντιεπιστημονική ρίζα, έφόσον από την σύλληψή της δεσμεύεται νά διαγράφει στεγανά σύνορα με τις γειτονικές της έθνικές ιστορίες, και νά χαρίζεται σ' ένα συγκεκριμένο έθνος; Άλλά μπορεί ή «έθνογένεση» καθ' έαυτήν (και ή «άνάγκη ιστορίας» την όποία, μεταξύ άλλων, διεγείρει) νά χαρακτηριστεί, με την σειρά της, άντιεπιστημονική; Γιατί τάχα θά έπρεπε νά άπαγορευτεί στους Άφρο-αμερικανούς —στον βαθμό που διεκδικούν το status ξεχωριστής όντότητας στην άμερικανική κοινωνία— νά φτιάξουν την δική τους ιστορία έρανιζόμενοι άπ' όπου αγαπούν;

Γιατί όχι; Γιατί νά μὴν πούμε: «και τοῦτο και κείνο»; Άν δει κανείς το ζήτημα εκτός συμφραζομένων, θά όδηγηθεί νομοτελώς στην χλιαρή άγκαλιά του άπόλυτου σχετισμού, ή θά δηλώσει «εναλλακτικός», πιστεύοντας πως με την ίδια κίνηση μπορεί νά πετάξει στα σκουπίδια όλόκληρη την δυτική θεωρητική παράδοση. Κατά παράδοξο, όμως, τρόπο ή γλώσσα που εκφράζει αυτή την κίνηση είναι δυτική. *Υπάρχουν* συμφραζόμενα, και τα συμφραζόμενα είναι δυτικά. Άν δεν έχει κανείς έπίγνωση του προβλήματος, παραμένει άπλως έγκλωβισμένος στα πιο

ἀνήλιαγα υπόγεια της δυτικής σκέψης: στὰ μαγειρεία της ιδεολογίας. Ἀπ' τὴ στιγμή πού θά διανοηθεῖ νὰ ἀνέβει κανέναν ὄροφο, θά παρατηρήσει ὅτι ὁ δυτικός πολιτισμός (ὅσο ἀρνητική χροιά καί νὰ δοθεῖ σ' αὐτὸν τὸν ὄρο) στὴν διάρκεια τῶν αἰώνων (καί ὄχι χιλιετιῶν) τῆς ζωῆς του δὲν παρήγαγε μόνο τὰ μέσα γιὰ τὸ ξεχαρβάλωμα τὸ δικό του ἢ τοῦ ὑπόλοιπου κόσμου, ἀλλὰ καί τὰ μέσα γιὰ τὴν ἐρμηνεία του. Γενεές θεωρητικῶν ἀσχολήθηκαν μ' αὐτὰ τὰ πράγματα. Ἡ εὐκολότερη λύση εἶναι ἡ παράδοση αὐτὴ νὰ ἀγνοηθεῖ, ἢ νὰ ἀπορριφθεῖ στοῦ σύνολο της ὡς ἔνοχος ιδεολογίας καί τίποτε περισσότερο (ἄλλο ἂν, ἐννοεῖται, οὐδείς «ἄθῳς» στοῦ σημείου αὐτό).

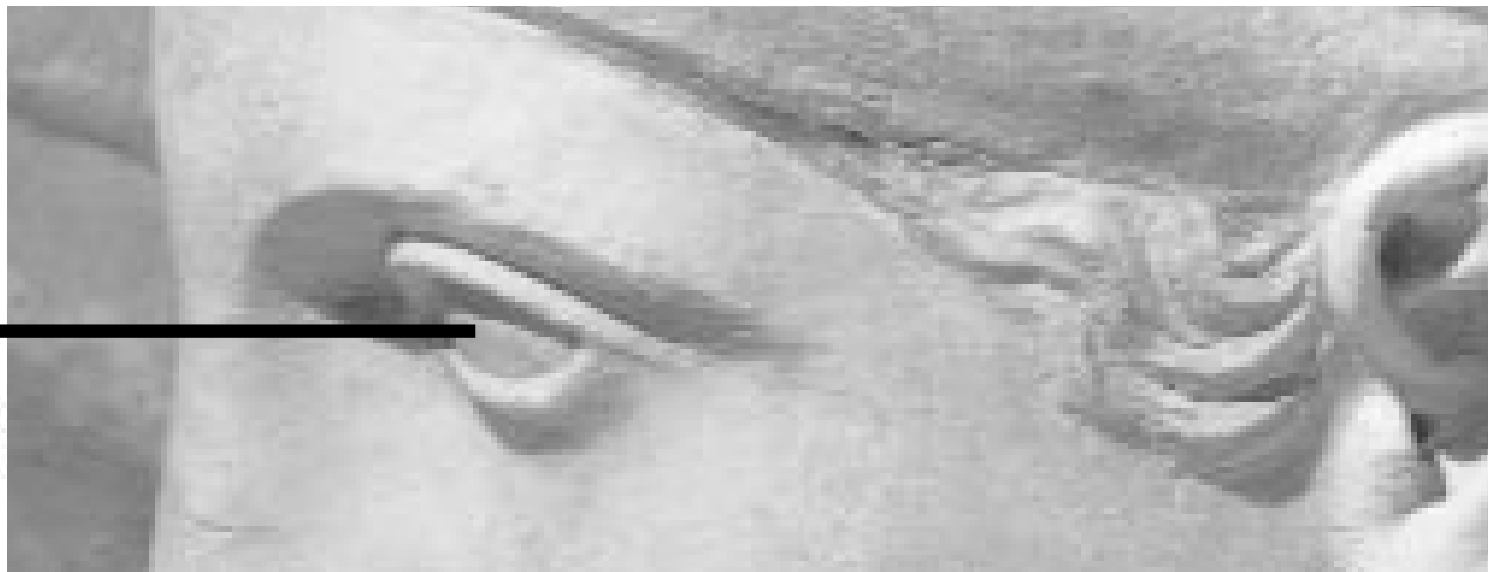
Εἶναι ἡ λύση, ὅμως, πού ἐπιλέγει ὁ Μπερνάλ. Τὸ ἀποτελε-

σμα; Μιά τόσο ἄχαρη πολεμική! Ὅπως διαβάζοντας τὴν Λέφκοβιτς σοῦ ἔρχεται συχνὰ νὰ σφίξεις τὸ χέρι τοῦ Μπερνάλ, ἔτσι διαβάζοντας τὸν Μπερνάλ σοῦ ἔρχεται νὰ σφίξεις τὸ χέρι τῆς Λέφκοβιτς. Καμιά ἀμφιβολία ὅτι βρίσκουμε καί στοὺς δύο πολλὲς σωστὲς καί σπουδαῖες παρατηρήσεις, ἀλλὰ κάτι δὲν πάει καλὰ στὰ θεμέλια, καί εἶναι δύσκολο νὰ ποῦμε τί εἶναι σαθρότερο: ἡ «ἀλήθεια» τῆς Λέφκοβιτς; ἢ ἡ «ἀνταγωνιστικὴ ἀληθοφάνεια» (competitive plausibility) [100] τοῦ Μπερνάλ; Τὸ βέβαιο εἶναι ὅτι κανένας τους δὲν δείχνει νὰ συναισθάνεται πόσο βουτηγμένος στὴν ιδεολογία εἶναι. Μὲ τὴν διαφορὰ ὅτι ὁ Μπερνάλ συστήνει τὸν ἑαυτό του ὡς ἀπομυθοποιητὴ, ὑπεράνω ιδεολογιῶν, πού ἔχει ὡς ρητὸ «πολιτικὸ στόχο» τὴν «μείωση τῆς εὐρωπαϊκῆς πολιτιστικῆς ἀλαζονείας» [73], μέσω τῆς ἀποκάλυψης μιᾶς σκευωρίας: Ἡ ἀρχαία Ἑλλάδα πού μᾶς σέρβριε καί σερβίρει ὁ δυτικός πολιτισμός δὲν ὑπῆρξε ποτέ. Στὴν θέση της, ἓνα ἀναμάσημα, ἐπὶ τὸ ρηχότερον, αἱγυπτιακῶν (κυρίως) διανοητικῶν ἐπιτευγμάτων· καί ἄφθονο αἱγυπτιακὸ αἷμα. Ἐνδιαφέρον. Ἀρκεῖ νὰ ἀποδειχτεῖ – «ἀληθοφανῶς».

Ἡ ἀποδεικτικὴ διαδικασία κινεῖται σὲ δύο ἐπίπεδα.

Πρῶτον, ἡ ἀνίχνευση τῆς αἱγυπτιακῆς παρουσίας στὴν ἀρχαία Ἑλλάδα: γλωσσικά, θρησκευτικά, φιλοσοφικά δάνεια, ἀποικισμοί, κλπ., στοιχεῖα συγκεκριμένα, βασισμένα σὲ συγκεκριμένο πραγματολογικὸ ὕλικό πού ἐπιδέχεται τὴν μιὰ ἢ τὴν ἄλλη ἐρμηνεία. Βέβαια οὔτε ἐδῶ ἀποφεύγουμε τὶς «ιδέες»: ἀποδεικτικὴ δύναμη ὁ συγγραφέας ἀποδίδει ἀκόμα καί στὴν αὐτοεικόνα τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων (ὅποτε ἀναγνώριζαν χρῆσιν στὴν Αἴγυπτο ἢ τὴν θαύμαζαν) – καί τὸ νὰ λαβαίνει ὁ ἱστορικός τοῖς μετρητοῖς, συστηματικὰ μάλιστα, τὴν εἰκόνα πού μιὰ ἐρευνωμένη κοινωνία ἔχει γιὰ τὸν ἑαυτό της εἶναι ἀπλούστατα κακὴ ἱστορία. Ἐν πάσῃ περιπτώσει, ὅμως, σ' αὐτὸ τὸ ἐπίπεδο θά πρέπει κανεῖς, γιὰ λόγους ἀρχῆς, νὰ δεχτεῖ τὶς καλὲς προθέσεις τοῦ

συγγραφέα ὅταν θεωρεῖ ὅτι δικαιούται, ὡς μὴ εἰδικός, ὡς «ἀκαδημαϊκὸς αἰρετικὸς» [381], καί ἀκριβῶς γι' αὐτὸ, νὰ ταράξει ἀδράνειας καί συμφέροντα τῶν κατεστημένων ἀρχαιογνωστικῶν εἰδικότητων.

Ἀλλ' ὡς ἔχει ἡ κατάσταση στοῦ δεύτερο ἐπίπεδο. Ὁ Μπερνάλ χρησιμοποιεῖ τὴν ἔκφραση «κοινωνιολογία τῆς γνώσης» [434]⁴, μπορεῖ ὅμως κανεῖς θεμιτὰ νὰ περιγράψει τὸ ὅλο ἐγχείρημα ὡς μιὰ ἀπόπειρα ἀνασύστασης τῆς ἱστορίας τοῦ δυτικοῦ πολιτισμοῦ – ἢ τουλάχιστον τῆς δυτικῆς διανόησης – μὲ ἓνα καί μόνο κριτήριο: τὴν στάση ἀπέναντι στὴν ἀρχαία Ἑλλάδα καί τὴν ἀρχαία Αἴγυπτο. Σ' αὐτὸ τὸ πλαίσιο δὲν δηλώνει «μὴ εἰδικός», ἐκεῖ ὅμως εἶναι πού γίνεται κραυγαλέα αἰσθητὸ τὸ ἔλλειμμά του. Ἀπὸ πού νὰ ἀρχίσει κανεῖς; Πάρτε, π.χ., μιὰ πρόταση σὰν κι αὐτήν: «[...] ἡ μέριμνα γιὰ τὴν ἱστορία καί τὴν τοπικὴ ἰδιαιτερότητα, καί ἡ περιφρόνηση πρὸς τὴν λογικὴ [rationality] ἢ τὸν 'καθαρὸ λόγον', πού εἶναι προφανεῖς στὶς ἀπόψεις [τοῦ Χέρντερ] καί σὲ ἐκείνες ἄλλων Γερμανῶν στοχαστῶν τοῦ τέλους τοῦ 18ου αἰῶνα καί ἀρχῶν τοῦ 19ου, μεταξὺ τῶν ὁποίων ὁ Κάντ, ὁ Φίχτε, ὁ Χέγκελ καί οἱ Σλέγκελ, ἔξασφάλισαν μιὰ στέρεη βάση γιὰ τὸν σωβινισμό καί τὸν ρατσι-

σμὸ τῶν ἐπόμενων δύο αἰώνων» [206]. Νά μιὰ σωτήρια ἀπομυθοποίηση τῆς γερμανικῆς φιλοσοφίας γιὰ ὅσους τὴν ἔχουν πάρει ἀπὸ φόβο. Ἀλλὰ πῶς, παρακαλῶ, νὰ συγκινήσει ὁ Λόγος τὶς κεφαλὲς τῶν Γερμανῶν φιλοσόφων, ὅταν πρόλαβε νὰ μονοπωληθεῖ ἀπὸ τοὺς Μασόνους, τοὺς κατ' ἐξοχὴν ἐκπροσώπους τοῦ Διαφωτισμοῦ (τοῦ «Ριζοσπαστικοῦ Διαφωτισμοῦ»), τοὺς ἐμπνευστὲς τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης καί συνεχιστὲς τῆς μόνης αὐθεντικῆς αἱγυπτιακῆς παράδοσης [25 κ. ἑξ., 173 κ. ἑξ.];

Δὲν πρόκειται γιὰ ἄβλεψιες, συγγνωστὲς σ' ἓνα ὀγκῶδες ἔργο. Ὁ Μπερνάλ δὲν εἶναι ἀπλῶς ἀντιευρωκεντρικός. Στὴν Εὐρώπῃ τῆς φαντασίας του, ὑπάρχουν οἱ «κακοί», ὑπάρχουν καί οἱ «χειρότεροι» – ἡ Γερμανία, π.χ., ἢ καί ἡ

ἴδια ἡ Ἑλλάδα –, καί κάποτε εἶναι ἰδιαίτερα ἀπρόσεχτος στὴν ἐπιλογή τῶν ὀπλῶν του⁵. Ἀντίστοιχα εἶναι ἔκδηλη ἢ συνεπὴς συμπάθειά του πρὸς τὴν Αἴγυπτο, τὴν παλαιὰ τῆς ἀρχαιότητος ἀλλὰ καί τὴν νεότερη τοῦ Μεχμέτ Ἀλί [246 κ. ἑξ.]. Ὑπάρχει, μ' ἄλλα λόγια, προκατάληψη, κι αὐτὸ προφανῶς δὲν ἐξυπηρετεῖ τὴν σοβαρὴ ὑπόθεση πού ἀνέλαβε νὰ ὑπερασπιστεῖ. Κρίμα ἡ «σκληρὴ δουλειά» τοῦ ἀναγνώστη του, ὅπως ὁ ἴδιος δικαίως τὴν χαρακτηρίζει [400]. Ἡ γεύση, πάντως, πού ἄφησε σὲ μένα θυμίζει ἐκείνην πού μοῦ ἄφησε πρὶν ἀπὸ λίγο καιρὸ ἓνας ταλαίπωρος Τοῦρκος συγγραφέας τουριστικοῦ ὁδηγοῦ τῆς Ἰμβρου, ὀνόματι Erol Saygi, πού ἀφιέρωσε μεγάλο μέρος τῆς ἱστορικῆς του ἐπισκόπησης στοῦ νὰ ἐπισημάνει ὅτι ἡ παρουσία τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων στοῦ νηοῦ δὲν ἦταν παρὰ ἓνα σύντομο – καί συζητήσιμο – ἐπεισόδιο σὲ ἱστορία πολλῶν χιλιετιῶν⁶. Ἀσχέτως ἂν στὴν περίπτωσή του ἡ ιδεολογικὴ ἰδιοτέλεια ἦταν μοιραία διαφανέστερη καί ἀκομψότερη.

Θὰ παραμείνει, ἐπομένως, σὲ ἐκκρεμότητα ἡ ἀντιδικία. Μέχρι ἐπιτέλους νὰ δοθεῖ μιὰ κάποια λύσις⁷ – κάπου στοῦ ἀμερικανικοῦ ἀκαδημαϊκοῦ στερέωμα. Πού ἄλλο;

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Martin Bernal, *Black Athena. The Afroasiatic Roots of Classical Civilization. I. The Fabrication of Ancient Greece 1785-1985*, Rutgers University Press, 1987. Τὸ 1991 κυκλοφόρησε ἀπὸ τὶς ἱδρυεῖς ἐκδόσεις ὁ δεύτερος τόμος, μὲ ὑπότιτλο: *The Archaeological and Documentary Evidence*. Προβλέπεται καί τρίτος: *Solving the Riddle of the Sphinx*.
2. Mary Lefkowitz, *Not Out of Africa. How Afrocentrism Became an Excuse to Teach Myth As History*, BasicBooks, 1996· Mary Lefkowitz - Guy MacLean Rogers (ἐκδ.), *Black Athena Revisited*, The University of North Carolina Press, 1996.
3. Μάϊρης Λέφκοβιτς, *Η Μαύρη Αθηνά. Μύθοι και πραγματικότητα ή οι παραποιήσεις του «αφροκεντρισμού»*, Μετάφραση Νάσου Κυριαζόπουλου, Κάκτος, 1997. Νὰ σημειωθεῖ ἡ παραποίηση τοῦ τίτλου τοῦ πρωτοτύπου, πού δίνει μιὰν ἀπατηλὴ ἐντύπωση οἰκειότητας τοῦ θέματος γιὰ τοὺς Ἑλληνες ἀγροαστές. – Στὰ παρακάτω παρασέμνω στὴν ἐλληνικὴ ἔκδοση.
4. Πρόκειται γιὰ ἓνα ἀπὸ τὰ πολλὰ παραδείγματα τῆς ἰδιοσυγκρασιακῆς χρήσης κοινῶν ὄρων, μὲ τὴν ὁποία ὁ ἀναγνώστης ἐξαναγκάζεται νὰ ἐξοικειωθεῖ ἀπὸ πολὺ νωρὶς. Π.χ. ἐθνικισμός τὸν 5ο αἰ. π.Χ., ρατσισμός τὸν 17ο, ρομαντισμός στὰ τέλη τοῦ 19ου, κλπ.
5. Ἄς ποῦμε: «[...] κεντρικὴ θέση στὴν ἀγάπη [τοῦ Βίνκελμαν] γιὰ τὴν Ἑλλάδα εἶχε ἡ ἐκτίμηση τῆς ἐλληνικῆς ὁμοφυλοφιλίας. Ὁ ἴδιος ὁ Βίνκελμαν ἦταν ὁμοφυλόφιλος, καί ἡ μείζων ὁμοφυλοφιλικὴ ροπὴ πού ἐπέμεινε [καί] στοὺς σύγχρονους Ἑλληνισμοὺς ἐξακολούθησε νὰ συσχετίζεται μ' αὐτόν» [213]. – Κατὰ τὰ ἄλλα, ἡ ἰδιαίτερη μεταχείριση πού ἐπιφυλάσσεται σὲ Γερμανοὺς καί Ἑλληνες εἶναι διάχυτη στοῦ βιβλίου. Εὐγλωττη, π.χ., ἡ passim ἐξίσωση Γερμανία-ρομαντισμός-ρατσισμός, εὐγλωττη καί ἡ ἀποτίμηση τοῦ φιλελληνισμοῦ: «Ὁ φιλελληνισμός ἔτεινε νὰ συμμερίζεται τὴν Ρομαντικὴ ἀπόρριψη τῆς ἀστικῆς ἐξβιομηχάνισης, τοῦ οἰκουμενισμοῦ καί ὀρθολογισμοῦ [rationality] τοῦ Διαφωτισμοῦ καί τῆς Γαλλικῆς ἐπανάστασης» [289]!
6. Βλ. τὴν τριγλώσση ἔκδοση [τουρκικά, ἀγγλικά, ἐλληνικά]: Erol Saygi, *Gökceada - Imbros - Ἰμβρος*, χ.τ.χ.χ. [ὁπωσδήποτε μετὰ τὸ 1992]. Περιττό, ἴσως, νὰ σημειωθεῖ, ὅτι ὁ Μπερνάλ, κοντὰ στοῦ ἀφροκεντρικοῦ κοινὸ του, ἔχει ἓνα ἐξίσου πρόθυμο τουρκικὸ κοινόν. Βλ., π.χ., τὴν βιβλιοκρισίαν τοῦ πρώτου τόμου τῆς *Μαύρης Ἀθηνᾶς* ἀπὸ τὸν Orhan Koloğlu, στοῦ περ. *Perceptions. Journal of International Affairs*, τόμ. II, ἀρ. 1 (Μάρτ.-Μάιος 1997), 140-144.
7. Ὁ ἴδιος ὁ Μπερνάλ θεωρεῖ βέβαια τὴν ἐπικράτηση τοῦ «μοντέλου» του [280]. Συγχρόνως, βλέπουμε «παραδοσιακὲς» εἰδικότητες νὰ ἀναζητοῦν γέφυρες μὲ τοὺς ἀφροκεντριστές. Βλ., π.χ., Ann Macy Roth, *Building Bridges to Afrocentrism. A Letter to My Egyptological Colleagues* [1995]: <http://www.sas.upenn.edu/AfricanStudies/Articles>.